

О. Мирон БЕНДИК

Назву «Київська» ми відносимо до Церкви, перші громади вірних якої з'явилися на теренах сучасної України ще в апостольські часи. Відтак ця Церква набула слов'янської ідентичності в добу святих Кирила і Методія, тоді ж набула архієпископського канонічного статусу з осідком у Києві, а в добу святого князя Володимира стала митрополією, тобто здатною ставати Матір'ю для інших Церков, посилаючи до нехристиянських народів своїх місіонерів.

1. Початки

Розгортання місіонерської діяльності розпочалося в XI столітті, яке стало століттям розквіту Київської Церкви на русько-українських землях. На півночі і північному сході від цих земель проживали нехристиянські племена чуді, мерян, печорців, вепсів, які належали до фінської мовної групи і свого часу прибули з гір Алтаю. На сході, південному сході і півдні знаходилися ще незаселені землі, на яких іноді з'являлися і зникали племена кочівників і які називалися Диким полем. На заході і південному заході проживали вже християнізовані польські і мадярські племена. Природно, що напрямком місіонерства Київської Церкви в XI-XII століттях стали терени проживання фінських племен. Головними труднощами для місіонерів були не тільки мовно-культурна інакшість місцевих людей, але й відсутність шляхів сполучення, заболочена місцевість, часто непрохідні ліси, мала щільність населення, зокрема, майже повна відсутність міст. Однак Церква чинила спроби місіонування серед місцевих племен. Першим сміливцем, що відважився вирушити до мерян, був єпископ Леонтій, грек за походженням. Його сприйняли вороже і він зазнав мученицької смерті 1073 року. Однак на слово його проповіді навернулося декілька місцевих людей. Один із них зорганізував навколо себе спільноту на зразок монашої, виховуючи в ній місцевих сиріт, а тоді охрещуючи. Позаяк його обитель знаходилася поблизу мерянського міста Ростова, він увійшов в історію під іменем Авраамія Ростовського. Сам мерянин, він намагався творити на київській християнській основі інкультуровану версію, прийнятну для місцевих людей. Однак християни все ще залишалися незначною меншістю на тлі поганської більшості.

1137 року починається новий етап християнізації місцевих племен. До Ростова з Великого Князівства Київського прибуває князь Юрій Довгорукий, котрий підраджується княжити над місцевими людьми. Він дбає про їхню безпеку в обмін на утримання для себе і озброєної дружини. Юрій зміцнює вже існуючі Ростов, Суздаль і Рязань, а також будує нові міста. Цікаво, що нові міста Юрій називав подібно до тих руських міст, в яких йому не вдалося стати князем. Так з'явилося в мерянських землях місто Володимир – двійник Володимира Волинського. Князь Юрій разом із дружинниками фактично творили руські християнські спільноти в мерянських містах на чолі з новоприбулим єпископом Нестором. Для потреб Церкви князь Юрій почав засновувати храми, споруджувані руками майстрів, запрошених із Галицької землі. Меряни поступово християнізувалися на церковнослов'янській літургійній основі, водночас зберігаючи власні звичаї, повір'я і мову.

Під час князювання Андрія Боголюбського – сина Юрія від мерянки, володимирський єпископ Леон і руські дружинники були вигнані, а 1169 року Андрій спалив і пограбував Київ, так помстившись за батька. Незважаючи на ці конфлікти, наприкінці XII – початку

XIII століть існувало вже декілька мерянських або фінських епархій – Володимиро-Суздальська і Рязанська. Канонічно вони входили до Київської митрополії, хоча за характером це були місіонерські епархії, а їхні ще не дуже чисельні вірні, формально належачи до візантійсько-київської церковної традиції, культурно і ментально були фінами. Історія тієї доби не донесла до нас фактів глибшої інкультурації християнства у вигляді створення власної фінської писемності, перекладів літургійних чи святоотцівських текстів місцевою мовою тощо. Безперечним було те, що кияни чи галичани сприймалися фінами як іноземці, а самі фіни були б здивовані, якби дізнались, що пізніші дослідники зарахують їх до Русі. Тим більше, що навіть пізніший міф про масове переселення русичів на володимиро-суздальські землі датує це переселення добою «навали монголо-татарських орд», яка настала пізніше.

2. Новий етап місії – монголи

У I половині XIII століття землі Київської Русі-України були завойовані армією кочівників, котрі на чолі з ханом Батием прийшли зі сходу і заснували власну державу під назвою Золота Орда. Проіснувала ця держава до 1448 року, після чого розпалася на частини. Назва «монголо-татари», якою традиційно називають пришельців, мало що пояснює. Образ «дикунів і варварів», особливо у світлі уважлишого вивчення історичних джерел, виглядає щонайменше упередженим. Також явно недооціненим є державницький хист нових володарів русичів та фінів.

Отож, сам Чингісхан був харизматичною особистістю. Він зумів об'єднати пасіонарною ідеєю світового панування чисельні кочові племена, які перебували під різними релігійними і культурними впливами, говорили різними мовами і знаходилися на різних рівнях родоплеменного укладу життя. Одні племена були християнами несторіанської традиції, інші – анімістами, ще інші – мусульманами. Самі легенди, які кружляли навколо постаті Чингісхана, мали синкретичний характер. Так, його вважали нащадком Діви Марії (Алан-Гоа) в дев'ятому поколінні, а сам він почитав єдиного бога неба Тенгрі. Специфічне єдинобожжя родичів Чингісхана полегшувало їм сприйняття монотеїстичних релігій, зокрема, християнства та ісламу.

Крім пасіонарної ідеї, Чингісхан об'єднав такі різні племена ще й Ясою – зводом законів, що їх неухильно дотримувались. Згідно з Ясою, управляти землею мали родичі Чингісхана (чингізиди), накази і розпорядження яких мали безумовно виконувати всі інші, зокрема, завойовані народи. Підлеглі прикріплювалися до місць проживання і не мали права на пересування без дозволу баскака – уповноваженого хана в конкретному місці. Яса Чингісхана була написана удегейською мовою, яка й стала державною мовою Золотої Орди. Яса також заповідала повагу до всіх релігій.

Коли в 30-і роки «монголо-татари» почали завоювання фінських і руських земель, то не знищували всіх і все, як це пізніше стверджували історики. Якщо мешканці якогось поселення не чинили опору, а визнавали над собою владу хана, то монголи не чіпали ні їх, ані їхнього майна. Вони знищували тільки ті поселення, мешканці яких чинили опір. Нова монгольська адміністрація проводила облік місцевого населення і накладала на нього податки. На службу до себе монголи приймали місцевих князів і бояр, зобов'язаних у разі потреби до військової служби. Після перепису люди мали проживати там, де їх було зареєстровано. Тому теза про масове переселення мешканців Київської Русі на

північ у корені суперечить внутрішній політиці Золотої Орди. Позаяк підлеглими хана вважалися люди з усім їхнім майном, тож після перепису їхні майнові права підтверджувалися ханським ярликом. Це додатково спонукало людей залишатися на місці дотеперішнього проживання. Послух ханові місцевих князів гарантувався практикою висилання одного з княжих синів заручником на ханський двір, де цей син отримував монгольське виховання (пізнавав їхню мову і культуру).

Після зруйнування монголами Києва 1240 року (кияни ставили опір) і загибелі митрополита Київського Йосипа, духовним і релігійним центром київського християнства стає місто Галич – центр однойменного князівства. За сприянням князя Данила Галицького митрополитом було поставлено русина Петра (Акеровича), котрий 1245 року на Ліонському соборі інформував отців собору про монголів і обговорював із ними можливість хрестового походу. Шукаючи способів протидії монголам, Римський Апостольський Престол розглядав не тільки військовий (хрестовий похід), але й евангелізаційний варіанти. Для цього висилається делегація до хана для ведення переговорів на чолі з Плано де Карпіні. Прибувши в столицю Орди м. Сарай, дипломати передали листа від папи, в якому хан закликався стати духовним сином Церкви, охрестившись особисто і охрестивши свій народ. У відповідь хан ствердив, що не він, а папа має підчинитися ханові як наміснику Бога на землі, після чого переговори припинилися. Натомість подібну модель відносин – визнання особливого статусу хана в обмін за опіку хан запропонував проповіді Київської Церкви в особі киево-печерських монахів. 1250 року він висилає печерського ігумена Кирила на благословення до Царгородського патріарха. Також за розпорядженням хана в Сараї споруджується християнський храм як майбутня катедра для митрополита. Починають приймати хрещення і самі монголо-татари, і це стає новим місійним викликом для Київської Церкви. Так, 1262 року охрещується правитель міста Великий Устюг баскак Бугай, нащадки якого склали знатний християнський рід Бугаєвих. У цьому ж столітті до Бугаєвих долучилися роди Сабурових, Уварових, Урусових, Мінчакових та інших. Як бачимо, Церква проводила серед монголів активну місійну діяльність.

На підкорених теренах монголи переходять до осілости, засновуючи нові міста (Казань, Астрахань, Тюмень, Самару, Тулу, Саратов – від слова «сари», тобто жовтий, Царицин, Карасу – від слова «кара», тобто чорний, сучасна слов'янська назва Єлець, Москву – 1272 рік). Вони також заселили цілі регіони пізніших Тульської, Тамбовської, Орловської та інших областей, через що місцевих мешканців, вже християнізованих, ще довго називали татарами.

З огляду на розгортання християнізації, правителі Золотої Орди намагалися зайняти в Церкві місце, яке традиційно займали візантійські цісарі. І вони цього досягли. Так, під військовим тиском ханів, 1271 року Царгородські патріархи визнали їх «законними правителями» християн Золотої Орди. У відповідь хан Менгу-Тимур проголосив християнство київської традиції однією з державних релігій. Це означало, що Церква у своєму служінні могла розраховувати на всебічну підтримку держави. Разом з тим, така підтримка несла в собі небезпеку узалежнення Церкви від держави, що й сталося на землях, заселених фінами і монголами, вже в XIV столітті. З кожним десятиліттям Церква на цих землях ставала все більше «своєю», тобто золотоординською за звичаями, одягом духовенства, храмовою архітектурою. Водночас залишається церковнослов'янською мова богослужінь, а за митрополитом, хоча і в новому осідку (Сарай), залишається титул «Київського і всієї Русі», де під «руссю» розуміли церковно

всіх християн Орди – і монголів, і фінів, і русичів. «Руські» за вірою люди водночас належали до держави, заснованої на Ясі Чингісхана. Звичайно, спосіб життя в фінських і монгольських епархіях різко відрізнявся від способу життя християн-русичів, в епархіях яких упродовж століть склалася власна, київська християнська традиція.

Отож, наприкінці XIII століття різко зростає територія Київської Церкви за рахунок завойованих Ордою земель, первісно заселених фінами. Влада Орди сприяла місіонерству, підтримуючи його фінансово, а якщо було потрібно, то й військово. Саме християнство часто сприймалося фінами і монголами магічно, що в підсумку призводило до так званого обрядовір'я. Стаючи християнами, будуючи храми, вони не поспішали їх відвідувати, приходили ж на великі свята, а також для звершення обрядів хрещення, поминання померлих. Вірити в Бога для них найчастіше означало поставити свічку в храмі. Очевидно, інших початків християнства годі було сподіватися. Проте безперечно, що поступова інкультурація Церкви в XIV столітті щораз то більше відрізняла Церкву фінів і монголів від Київської Церкви-Матері. Основи ж їхньої інакшості закладалися ще в XIII столітті і корінилися в національно-культурних відмінностях між фінами і монголами з одного боку і русичами з іншого.

О. Мирон БЕНДИК Місіонерство Київської Церкви в XIII столітті //СЛОВО № 3 (51) 2012, с.32-33